

راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های اجرای کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد در حقوق ایران^۱

سید مهدی موسوی^۲

تصویب «کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد» گام مؤثری در راستای مبارزه بین‌المللی با پدیده‌ای است که امروزه مرزها را در نوردیده و به یک معضل جهانی تبدیل شده است. جمهوری اسلامی ایران نیز با تصویب این کنوانسیون به جرگه اعضای آن پیوسته است. از این رو بررسی راهکارهای تطبیق کنوانسیون با مقررات قانونی موجود در جمهوری اسلامی ایران و نیز یافتن خلأهای قانون‌گذاری و رفع آنها از طریق وضع قوانین و مقررات، امری ضروری است. در این نوشتار بر مبنای تقسیم‌بندی‌های موجود در کنوانسیون، به بررسی راهکارهای مبارزه با فساد از جمله اقدامات پیشگیرانه، جرم‌انگاری و اجرای قانون و اقدامات لازم برای اجرای مؤثر کنوانسیون پرداخته شده است، تا سرانجام به میزان مطابقت قوانین موجود با مفاد کنوانسیون، رفع خلأهای قانون‌گذاری و پیشنهاد راهکارها و قوانین لازم دست یابیم.

کلید واژه‌ها: کنوانسیون مبارزه با فساد؛ رشا و ارتشا؛ استرداد اموال؛ همکاری‌های بین‌المللی؛ اقدامات پیشگیرانه

---

۱ این مقاله برگرفته از طرحی پژوهشی با همین عنوان است که با حمایت سازمان بازرسی کل کشور و تحت نظارت علمی دکتر علی‌رضا دیهیم انجام شده است.

۲ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه تهران

۱. مقدمه

۱-۱. تعریف و بیان مسئله

«کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد»^۱ در دسامبر ۲۰۰۳ به تصویب رسید. به تصویب رسیدن این کنوانسیون از طریق سازمان ملل، نشان دهنده قابلیت آن برای تبدیل شدن به یک کنوانسیون جهانشمول است. از آنجا که جمهوری اسلامی ایران نیز در زمره تصویب‌کنندگان این کنوانسیون قرار گرفته، باید به بررسی تطبیقی آن با مقررات موضوعه ایران بپردازیم تا نهایتاً دریابیم تا چه حد با این قوانین در تطابق است و در چه مواردی برای اجرای مفاد آن با خلأ قانونی مواجهیم.

۱-۲. ضرورت انجام تحقیق

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان منشور ملت، در اصول متعددی به بحث پیشگیری با فساد مالی و اداری و مبارزه با آن اشاره کرده است. همچنین رهبر معظم انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۳۸۰/۲/۱۰ طی فرمانی هشت ماده‌ای، سران سه قوه و ارگان‌های نظارتی تابعه را به مبارزه جدی و قاطع با فساد اقتصادی و مالی مکلف فرمودند. در همین راستا دولت نیز کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد را امضا کرده و مجلس شورای اسلامی آن را به تصویب رسانده است. بر این اساس، نقد و بررسی کنوانسیون مزبور به عنوان یک سند مهم که جمهوری اسلامی ایران در زمینه مبارزه با فساد، خود را متعهد به اجرای آن می‌داند ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. در سال‌های اخیر مقالات متعددی در خصوص فساد و جرم‌انگاری آن در سطح بین‌المللی به رشته تحریر در آمده است اما حقوقدانان تا کنون به طور جدی و جامع و مانع به بررسی نقاط ضعف و قوت کنوانسیون از حیث اجرا در حقوق ایران نپرداخته‌اند. همین امر، نگارنده را بر آن داشت که به بررسی این مهم پرداخته، گامی در جهت پیشبرد هدف عالی مبارزه با فساد بردارد. بی‌شک چاره‌اندیشی برای چالش‌های اجرای کنوانسیون در حقوق ایران، می‌تواند سازمان‌های متولی مبارزه با فساد به ویژه سازمان بازرسی کل

1 United Nation Convention against Corruption

کشور را که وظیفه نظارت بر حسن اجرای امور را بر عهده دارد، در راستای اجرای هر چه بهتر این کنوانسیون و مبارزه با فساد یاری دهد. آنچه پیش روست مقاله ای راهبردی^۱ است که در آن به خلأهای موجود در قوانین کشورمان در زمینه مبارزه با فساد پرداخته شده است. بدیهی است در چنین مقاله ای میزان منابع محدود بوده و در واقع خود این مقاله منبعی نسبتاً جامع خواهد بود که برای انجام اقدامات عملی می توان به آن مراجعه کرد.

۲. اقدامات پیش گیرانه

از جمله اهداف والای انقلاب اسلامی ایران، مبارزه با یکی از فاسدترین حکومت های تاریخ بوده است. از این رو پیشگیری از فساد و مبارزه با آن جزء اهداف اصلی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است و ملزومات تحقق آن در اصول مختلفی پیش بینی شده است^۲. با الحاق ایران به «کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد» گام مؤثری در راستای تحقق مبارزه با فساد در کشور ما برداشته شد اما قبل از تصویب این کنوانسیون نیز اقدامات صورت گرفته در ایران، گویای عزم راسخ دستگاه های مختلف برای اجرای مفاد آن است. در سطور پیش رو اقدامات پیشگیرانه را در زمینه مبارزه با فساد در بخش دولتی و خصوصی بررسی خواهیم کرد.

۲-۱. فساد در بخش دولتی

جمهوری اسلامی ایران به موازات فعالیت های ملی خود، با درک اهمیت همکاری های بین المللی در زمینه پیشگیری از فساد و مبارزه با آن، همواره در کنفرانس ها و مجامع بین المللی به ویژه در فرآیند تدوین کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد، مشارکت فعالی داشته و کنوانسیون مزبور را در مجلس شورای اسلامی نیز به تصویب رسانده است.

---

1 Leading Article

۲ اصول ۳، ۸، ۲۲، ۴۳، ۴۷، ۴۹، ۷۶، ۹۰، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۷۳، ۱۷۴

www.mrclib.majlis.ir/scripts/parsweb/parsw.exe/search-text=4.html

در عین حال در کشور ما حتی پیش از تصویب مصوبه مذکور، عملاً در راستای مفاد کنوانسیون، اقدامات گسترده‌ای صورت گرفته است. مجموع این موارد را می‌توان مشمول عنوان «سیاست‌گذاری و هماهنگی» که موضوع ماده ۵ کنوانسیون است، قلمداد کرد. در سطور آتی به بررسی اقدامات پیش‌گیرانه موجود در قانون اساسی و قوانین عادی می‌پردازیم.

۱-۱-۲. مبارزه با فساد بخش دولتی در قانون اساسی

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بازتاب اصول بنیادین نظام حقوقی این کشور است. به همین دلیل برخی از روش‌ها و اقدامات مبارزه با فساد در این سند قانونی درج شده است. پیشگیری از فساد و مبارزه با آن، از طریق اصول تفکیک قوا و استقلال قوه قضاییه تضمین شده است. (Iran's Self-assessment checklist, 2009: 2) راه کارهای مختلفی نیز برای نظارت بر فعالیت ارگان‌های اجرایی و اداری و جلوگیری از فساد و تضمین عملکرد کارآمد آنها در نظر گرفته شده است. بر اساس عبارات اصل ۳ قانون اساسی، دولت موظف است تمام امکانات خود را به منظور ایجاد محیطی مساعد برای رشد فضائل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوی و مبارزه با تمام مظاهر فساد و تباهی، رفع تبعیض‌های ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در همه زمینه‌های مادی و معنوی به کار برد. در این اصل همچنین به عواملی مانند محو هرگونه استبداد، خودکامگی، انحصارطلبی و برقراری عدالت و انصاف و نیز استقلال سیاسی، اجتماعی و فرهنگی توجه بسیار شده است (Ibid). با توجه به اینکه یکی از مصادیق فساد، فساد اقتصادی است، برای درک اهداف اقتصادی جمهوری اسلامی ایران باید به اصل ۴۳ قانون اساسی توجه کرد. اصل ۴۹ قانون اساسی نیز به طور طبقه‌بندی شده، تمام مظاهر فساد را رد کرده و دولت را موظف دانسته است دارایی‌های به دست آمده از طریق فساد را

به صاحبان حق بازگرداند.

به موجب اصل ۱۵۶ قانون اساسی، پیشگیری از جرائم یکی از وظایف اصلی قوه قضاییه است. هرچند پیشگیری از فساد، مسئولیت تمام دستگاه های حکومتی است ولی دستگاه های خاصی در هر سه قوه با حفظ استقلال، در این زمینه مسئولیت داشته و فعالند. برای مثال در قوه مجریه، سازمان مدیریت و برنامه ریزی و وزارت اطلاعات و در قوه قضاییه، سازمان بازرسی کل کشور فعالیت دارند. دیوان محاسبات نیز که تحت نظر مجلس شورای اسلامی است باید به این امر رسیدگی کند. همچنین کمیسیون اصل ۹۰ مجلس شورای اسلامی و نمایندگان مجلس بر اساس وظیفه نظارتی خود، از طریق طرح سؤال و استیضاح و تحقیق و تفحص می توانند در این زمینه اقدامات بایسته ای انجام دهند. موارد مذکور را می توان ذیل عنوان «وجود نهادهای مستقل ضد فساد»، یعنی ماده ۶ کنوانسیون جای داد (موسوی، ۱۳۸۷: ۱۳۹). در زمینه تعارض منافع، تدوین کنندگان قانون اساسی، ساز و کارهایی را برای پیشگیری از بروز فساد در میان مقامات ارشد دولتی پیش بینی کرده اند. از یک سو بر اساس اصل ۱۴۲ قانون اساسی، رئیس قوه قضاییه به دارایی رهبر، رئیس جمهور، معاونان رئیس جمهور، وزیران و همسران و فرزندان آنان قبل و بعد از خدمت، رسیدگی می کند تا این دارایی ها به ناحق، افزایش نیافته باشد و از سوی دیگر، اصل ۱۴۱ قانون اساسی، مدیریت عامل یا عضویت در هیئت مدیره انواع مختلف شرکت های خصوصی را برای رئیس جمهور، معاونان رئیس جمهور، وزیران و کارمندان دولت ممنوع کرده و بدین ترتیب زمینه بروز تعارض منافع را به عنوان یکی از مهم ترین خاستگاه های فساد مالی و اداری هدف قرار داده است.

۲-۱-۲. مبارزه با فساد بخش دولتی در قوانین عادی

با صدور فرمان ۸ ماده ای رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۸۰ حرکت های جدیدی در راه پیشگیری از فساد و مبارزه با آن در بخش دولتی آغاز شد. از جمله حرکات برجسته در این باره، می توان به تشکیل ستاد مبارزه با مفاسد

اقتصادی به موجب فرمان رهبری در بالاترین سطح با حضور سران قوای سه گانه کشور و سازمان‌های اصلی متولی مبارزه با فساد اشاره کرد. این ستاد، مسئولیت سیاست‌گذاری، ایجاد هماهنگی و پیگیری پیشبرد برنامه‌های ضد فساد را در سطح کلان کشور برعهده دارد و علاوه بر تشکیل کمیته‌های کارشناسی، جلسات آن به به طور منظم برگزار می‌شود. در این ستاد تا کنون تصمیمات مهمی در ارتباط با ترغیب دستگاه‌ها، ایجاد هماهنگی بین آنها و تهیه مقررات مورد نیاز برای پیشگیری از فساد و مبارزه با آن، اتخاذ شده است.

در فرمان ۸ ماده‌ای مقام معظم رهبری، مهمترین وظیفه دولت (قوه مجریه) پیشگیری از فساد برشمرده شده است. در ایران برای استخدام بدون تبعیض و گزینش دقیق کارکنان دولتی مقررات مختلفی وجود دارد. علاوه بر این دولت ایران، به تهیه و تدوین و ابلاغ برنامه‌های هفتگانه تحول اداری بر اساس آخرین استانداردهای مدیریتی در زمینه اصلاح تشکیلات و فرآیندها، آموزش کارکنان، ارزیابی و نظام پاداش‌دهی، بهره‌گیری از نظام مدیریت مشارکتی و استقرار نظام پیشنهادها، تکریم و پاسخ‌گویی به ارباب رجوع، نظام بازرسی و رسیدگی به شکایات مردم از سوی ادارات دولتی، بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و دولت خدمات الکترو نیک، شفافیت فرآیندها و اطلاعات در دستگاه‌های دولتی و آیین‌نامه پیشگیری و مبارزه با رشوه در دستگاه‌های اجرایی اقدام کرده است. (www.rajanews.com/news345373?_=8.html)

در تاریخ ۱۳۸۶/۷/۸ نیز مجلس شورای اسلامی «قانون جامع مدیریت خدمات کشوری» را در ۱۲۸ ماده به تصویب رساند (روزنامه رسمی شماره ۱۸۲۷۱ مورخ ۱۳۸۶/۸/۲۹) که طی آن مقررات بسیار مهمی در ارتباط با الزامات کوچک سازی دولت، نظام انتخاب و گزینش کارکنان و مقامات دولتی، انتصاب و ارتقای شغلی، حقوق و نظام ارزیابی و پاداش‌دهی، آموزش و توانمندسازی کارکنان، ایجاد سلامت اداری و پیشگیری و برخورد با فساد وضع شد؛ تقریباً می‌توان ادعا کرد استانداردهای در نظر گرفته شده برای نظام اداری ایران در حال حاضر نه تنها در انطباق

کامل با مفاد ماده ۷ کنوانسیون است بلکه در مواردی فراتر از آن نیز رفته است (موسوی، ۱۳۸۷: ۱۳۹). در عین حال دولت تلاش دارد با فراهم کردن زیرساخت های مورد نیاز این مقررات را به نحو مطلوب اجرا کند. موارد فوق را می توان زیرمجموعه عنوان «اصلاح ساختارهای دولتی و گزینش کارکنان» دانست که در ماده ۷ کنوانسیون ذکر شده است. در این میان مراجع مختلف نظارتی وجود دارند که مسئولیت آنها نظارت مستمر بر رفتار مقامات دولتی است. همچنین تمام دستگاه های دولتی مکلف به تهیه و تنظیم «منشور اخلاقی» سازمان خود هستند که در آن، ارزش ها و تعهدات رفتاری کارکنان هر سازمان با توجه به ویژگی های حرفه ای آن سازمان تبیین شده است. علاوه بر این از آنجا که همواره برخی از مسئولان و صاحب منصبان به دلیل گرایش های سیاسی، عضو حزب خاصی هستند، در سایر قوانین نیز موارد متعددی در ارتباط با پیشگیری از تعارض منافع پیش بینی شده است؛ از جمله «قانون منع کارکنان دولت از مداخله در معاملات دولتی» مصوب ۱۳۳۷/۷/۲۷ که به جرم انگاری و پیش بینی مجازات های کیفری در این زمینه اقدام کرده است. همچنین بر اساس ماده ۱۲ «قانون تأسیس وزارت اطلاعات جمهوری اسلامی» مصوب ۱۳۶۲/۵/۲۷ هیچ یک از کارکنان این وزارتخانه و سازمان های حفاظت اطلاعات و واحدهای اطلاعاتی نباید عضو هیچ حزب، سازمان یا گروه سیاسی باشند.

موارد فوق را باید ذیل عنوان «رفتار مقامات دولتی و تعارض منافع» در نظر گرفت که با ماده ۸ کنوانسیون مطابقت دارد.

اما قوانین کشور ما در مسئله جلوگیری از تعارض منافع خصوصی و عمومی در زمینه فعالیت های فنی کارمندان سابق بخش عمومی و اشتغال آنها در بخش خصوصی پس از استعفا یا بازنشستگی با مفاد بند (ث) ماده ۱۲ کنوانسیون در تعارض است. بر اساس این ماده دولت های عضو باید به منظور جلوگیری از تضاد منافع، از طریق وضع محدودیت های متناسب و مدت دار نسبت به فعالیت های حرفه ای مقامات دولتی پیشین یا استخدام آنها از سوی بخش خصوصی پس از

استعفا یا بازنشستگی نظارت داشته باشند و در صورتی که فعالیت‌ها یا استخدام مزبور مستقیماً به سمت‌های تحت تصدی یا نظارت مقامات دولتی در طول دوره خدمت‌شان مربوط باشد، از بروز این امر جلوگیری کنند. در حالی که در کشور ما برای مثال قضات دادگستری به موجب بند «ب» ماده ۴ قانون کیفیت اخذ پروانه وکالت دادگستری مصوب ۱۳۷۶/۱/۱۷ و بند «الف» و «ب» و «د» ماده ۸ لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری مصوب ۱۳۳۳/۱۲/۵، می‌توانند پس از استعفا، بازخرید یا بازنشستگی به کسوت وکالت درآیند.

سال ۱۳۸۵ قانون جدید برگزاری مناقصات و معاملات دولتی تصویب و ابلاغ شده (www.rajanews.com/news/?5226.html) که بر اساس آن فرآیندهای معاملات دولتی کاملاً شفاف، بدون تبعیض و با معیارهای دقیق طراحی شده است و کلیه اسناد مناقصات باید در سایت اینترنتی مخصوص معاملات دولتی قرار بگیرد و همگان به سهولت و در زمان مناسب به آن دسترسی داشته باشند. ویژگی شرکت‌کنندگان در مناقصات و رتبه‌بندی‌های آنها از قبل مشخص شده و نظام کاملاً مؤثری برای رسیدگی به شکایات در نظر گرفته شده است. موارد فوق ذیل عنوان «کارپردازی دولتی و مدیریت منابع مالی دولت» که در ماده ۹ کنوانسیون ذکر شده، قابل بررسی‌اند (موسوی، ۱۳۸۷: ۱۴).

در سال‌های اخیر، رسانه‌ها، نمایندگان مردم، نخبگان کشور، تشکل‌ها و جریانات مختلف اجتماعی، موضوع مبارزه با فساد را به طور جدی دنبال کرده، ضمن ترویج فرهنگ مبارزه با فساد در سطح جامعه و اطلاع‌رسانی موارد فساد، مراجع مسئول را موظف به اقدام و پاسخ‌گویی در این زمینه کرده‌اند. (www.iran-tejarat.com/news/cat11/news2899.html) همچنین در «برنامه ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد» که در دستور کار دولت قرار دارد از جمله اقدامات صورت گرفته می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: تهیه لایحه توانمندسازی و حمایت از سازمان‌های غیردولتی و مطبوعات در زمینه پیشگیری و مبارزه با فساد، تدوین لایحه حمایت از مخبرین و شهود و آموزش عمومی کارکنان و افراد جامعه در

ارتباط با فساد و نحوه مقابله با آن. (www.kayhannews.ir)

به منظور دسترسی آسان مردم برای گزارش‌دهی به مراجع مسئول نیز تدابیر گوناگونی اندیشیده شده است؛ از جمله ایجاد مراکز دیجیتالی رسیدگی به گزارش‌ها و شکایات مردمی از طریق پایگاه‌های اینترنتی یا شماره تلفن‌های کوتاه مانند شماره تلفن ۱۱۰ پلیس. این موارد را می‌توان ذیل عنوان «گزارش‌دهی عمومی و مشارکت جامعه» قرار داد که موضوع مواد ۱۰ و ۱۳ کنوانسیون است.

در حال حاضر رسیدگی به جرائم مربوط به مفاسد اقتصادی، به دادرها و دادگاه‌های ویژه سپرده شده و نهادهای نظارتی قدرتمندی در قوه قضاییه مسئولیت نظارت بر کارقضات را بر عهده دارند که از آن جمله است: مرکز حفاظت و بازرسی دادرها و دادگاه انتظامی قضات که با هرگونه فساد در بین قضات به شدت مقابله می‌کند. مجتمع قضایی ویژه جرایم و مفاسد اقتصادی نیز ایجاد شده است. این موارد را می‌توان تحت عنوان «تدابیر مربوط به قوه قضاییه» بررسی کرد که موضوع ماده ۱۱ کنوانسیون است. علاوه بر موارد فوق، بر اساس ماده ۲۲ «سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی» تقویت و افزایش ضریب کارآمدی نظارت و بازبینی در کشور، در زمره مهم‌ترین سیاست‌ها قرار دارد. «برنامه توسعه قضایی» نیز تقویت نظام نظارت و بازرسی را یکی از عوامل اساسی در اصلاح نظام قضایی تلقی کرده است. این برنامه که در سال ۱۳۸۰ تهیه شد، هم‌راستا با «برنامه توسعه کلان دولت» و به دنبال دستور صادر شده از سوی رئیس قوه قضاییه، بر نظام نظارت و بازبینی تأکید دارد. (Iran's Self-assessment checklist, op.cit: 3) یکی از دیگر گام‌های مبارزه با فساد در بخش دولتی ایجاد «شورای عالی قضایی برای نظارت و بازرسی» است. این شورا به لحاظ سیاست‌گذاری، تقویت و کارآمدی نظام نظارت و بازبینی و به منظور ایجاد یکپارچگی لازم و همکاری بین ارگان‌های مسئول نظارت، بازبینی و کارآمدی و اثر بخشی اقدامات متخذه و افزایش بهره‌وری و سازمان‌دهی ساز و کارهای نظارتی و بازبینی در کشور، ایجاد شد. (Ibid) از مجموع مطالب مذکور می‌توان به این نتیجه دست یافت که جمهوری اسلامی ایران، انتظارات و الزامات

کنوانسیون را در زمینه اقدامات پیشگیرانه تا حد زیادی برآورده و به آن جامه عمل پوشانده است. در چند مورد جزیی تعارض و عدم هماهنگی نیز با وضع قوانین لازم، می‌توان به طور کامل در راستای اهداف کنوانسیون عمل کرد.

۲-۲. فساد در بخش خصوصی

در مورد مبارزه با فساد بخش خصوصی در قوانین یا مقررات خاص و یا در مقررات اتحادیه‌های صنفی ذی‌ربط، مواردی پیش‌بینی شده و اگر افراد حقوقی مرتکب جرایم موضوع آن شوند، حسب مورد برای آنها مجازات یا تنبیه در نظر گرفته شده است؛ از جمله تخلف در تنظیم صحیح یا دست بردن در دفاتر تجاری (مواد ۱۳ و ۱۴ قانون تجارت؛ مصوب ۱۳۰۴/۳/۱۲). مقرراتی نیز برای پیشگیری از فساد در بخش خصوصی در نظر گرفته شده است مانند انتشار عمومی مشخصات اعضای هیئت مدیره شرکت‌های خصوصی و میزان سهام آنها (مواد ۷۵ و ۱۷۷ لایحه قانونی اصلاح قسمتی از قانون تجارت؛ مصوب ۱۳۴۷/۱۲/۲۴). موارد فوق زیرمجموعه عنوان «نظارت بر بخش خصوصی» است که موضوع ماده ۱۲ کنوانسیون را تشکیل می‌دهد.

همچنین لازم به ذکر است که «قانون پول شویی» (روزنامه رسمی شماره ۱۸۳۴۹۷ مورخ ۱۳۸۶/۱۲/۸) نهایتاً طی ۱۲ ماده به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است و طی آن راهکارهای پیشگیری و مبارزه با پول شویی، تبیین شده و دولت را در چهارچوب معاهدات دو یا چند جانبه، به همکاری با سایر کشورها در این زمینه مجاز دانسته است. این مورد نیز ذیل عنوان «اقدامات در جهت پیشگیری از پول شویی» یعنی ماده ۱۴ کنوانسیون، قرار می‌گیرد. شایان ذکر است که قائم مقام سازمان بازرسی کل کشور، فعالیت‌های انجام شده در زمینه شفاف‌سازی و مستندسازی اقدامات و مأموریت‌های دستگاه‌ها را به منظور ارتقای نظارت‌های داخلی و اصلاح رویه‌ها و آسان‌سازی آنها در کشور، تأمین‌کننده بخشی از اهداف موضوع بندهای ۱ و ۲ ماده ۵ کنوانسیون سازمان ملل متحد در خصوص مبارزه با فساد دانسته است. ایشان همچنین اعلام داشته که در بخش قانون‌گذاری و تدوین مقررات مربوط به پیشگیری، تدوین «لایحه ارتقای

سلامت نظام اداری و مقابله با فساد» به منظور شفافیت در کارها و اطلاع‌رسانی دولتی و تدوین «منشور اخلاق حرفه‌ای کارگزاران نظام» در راستای مواد ۵، ۸، ۱۰ و ۱۲ کنوانسیون است (<http://www.iribnews.ir/MainContent.aspx>).

۱-۲-۲. رشا و ارتشا در بخش خصوصی

ماده ۲۱ کنوانسیون را که به جرم‌انگاری رشوه دادن در بخش خصوصی پرداخته است، با اعمال تغییرات لازم، می‌توان مشابه ماده ۱۵ کنوانسیون در خصوص پرداخت رشوه در بخش دولتی تلقی کرد؛ با این تفاوت که جرم‌انگاری پرداخت رشوه در بخش دولتی الزامی است اما در بخش خصوصی چنین الزامی وجود ندارد که با توجه به نکات فوق، جرم‌انگاری پرداخت رشوه در بخش خصوصی می‌تواند مفید باشد. این ماده در حقوق ایران تحت عناوین خاصی مانند خیانت در امانت یا تبانی برای بردن مال غیر، قابل تعقیب کیفری است.

برای رفع این خلأ قانونی می‌توان از مدل‌های قانونی موجود در معاهدات بین‌المللی و منطقه‌ای بهره جست. برای مثال «کد رفتاری مشترک تهیه شده از سوی کمیسیون مستقل مبارزه با فساد منطقه ویژه اداری هنگ کنگ چین»، «کنوانسیون مبارزه و پیشگیری از فساد اتحادیه اروپا»، «کنوانسیون حقوق کیفری فساد شورای اروپا»، «تصمیم مبنایی شورای اتحادیه اروپا درباره مبارزه با فساد در بخش خصوصی»، (JHA/2003/568)، «منشور ۲۰۰۵ اتاق بین‌المللی مالزگانی»: (Combating Extortion and bribery: ICC rules of con- duct and recommendations)، «کنوانسیون ارتشای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی» و «اعلامیه مبارزه با فساد و ارتشای سازمان ملل متحد در معاملات تجاری» (ضمیمه قطعنامه ۵۱/۱۹۱ مجمع عمومی).

۲-۲-۲. اختلاس در بخش خصوصی

ماده ۲۲ کنوانسیون به جرم‌انگاری اختلاس در بخش خصوصی پرداخته است

که متأسفانه در قوانین داخلی کشور ما سابقه تقنین ندارد؛ زیرا واژه اختلاس صرفاً درباره کارمندان دولتی و عمومی مصداق دارد و در مورد کارمندان واحدهای خصوصی، تنها جرم خیانت در امانت قابل تعقیب و مجازات است. به همین دلیل در این باره با خلأ قانونی مواجهیم که با توجه به روند سریع خصوصی‌سازی در سال‌های اخیر، قانون‌گذاران محترم باید به جرم‌انگاری این مورد نیز اقدام کنند. مفاد ماده ۲۲، مشابه مفاد ماده ۱۷ کنوانسیون است که به جرم‌انگاری اختلاس در بخش دولتی اشاره دارد. در این زمینه کشور هلند اختلاس اموال در بخش خصوصی را به عنوان نوع دیگری از همین جرم در نظر می‌گیرد و هنگامی که یک مقام دولتی مرتکب جرم باشد، این امر می‌تواند یکی از جهات مشدده باشد. هلند این موضوع را توصیفی روشن از جرایم می‌داند که با تسهیل جرم‌انگاری متقابل باعث ارتقای همکاری بین‌المللی خواهد شد (بهره‌مند بگ نظر، ۱۳۸۷: ۱۲۶).

۳. جرم‌انگاری و اجرای قانون

از آن جا که یکی از اهداف این مقاله بررسی میزان تطابق مفاد کنوانسیون با قانون اساسی و سایر قوانین داخلی جمهوری اسلامی ایران است، در ادامه به بررسی نحوه جرم‌انگاری جرایمی می‌پردازیم که در حقوق کشورمان مسبوق به سابقه‌اند. همانطور که خواهیم دید، برخی از این جرایم در قوانین جمهوری اسلامی ایران جرم‌انگاری شده‌اند اما محتوای این قوانین با آنچه در کنوانسیون آمده، متفاوت است.

۳-۱. موارد جرم‌انگاری شده در حقوق ایران

همانطور که قبلاً ذکر شد، کشورهای مختلف، مصادیق جرم‌انگاری شده در کنوانسیون را به طرق متفاوت و با مفاهیم مختلفی جرم‌انگاری کرده‌اند. در برخی موارد نیز خلأ قانونی وجود دارد. در قوانین ایران هم برخی از مصادیق فساد جرم‌انگاری شده و برخی نشده‌اند. دسته دیگری نیز به گونه‌ای متفاوت جرم‌انگاری شده‌اند. در ادامه به تشریح هر یک از این موارد خواهیم پرداخت.

۱-۱-۳. ارتشا و اختلاس

براساس ماده ۵ «قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا و اختلاس و کلاهبرداری» مصوب سال ۱۳۶۷، جرم ارتشا و اختلاس با تحقق چند شرط رخ می‌دهد. نخست آنکه مرتکب، کارمند دولت باشد. بنابراین این ماده افرادی را که در بخش خصوصی مرتکب این جرم شوند، شامل نمی‌شود. از سوی دیگر عبارت «کارگزار عمومی» در حقوق داخلی ایران به گونه‌ای متفاوت شرح داده شده است. بدین ترتیب که بر اساس ماده ۳ و ۵ قانون فوق‌الذکر و ماده ۵۹۸ قانون مجازات اسلامی، تنها کارکنان سوه قوه به مفهوم عام آن، کارکنان شهرداری‌ها، بانک‌ها، نیروهای مسلح و مأموران خدمات عمومی، کارمند دولت محسوب می‌شوند و در نتیجه سایر افرادی که به نحو دیگری متصدی خدمات دولتی هستند و نیز مستخدمان بخش خصوصی مشمول این ماده نیستند. حال آنکه کنوانسیون مبارزه با فساد بر اساس ماده ۲۱ رشا و ارتشا، شاغلان بخش خصوصی را نیز جرم‌انگاری کرده است. علاوه بر این، کنوانسیون مبارزه با فساد صریحاً فساد در بخش خصوصی را نیز جرم‌انگاری کرده است. از عبارت «کارگزار دولتی» نیز می‌توان تفسیر گسترده‌ای داشت و هر فردی را که به نوعی از طریق قانون یا قرارداد یک وظیفه دولتی را به انجام می‌رساند، مشمول این ماده قرار داد. در واقع می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که عمل منجر به فساد اهمیت دارد نه مقام و منصب مرتکب.

دوم آنکه، فرد باید مرتکب خیانت در امانت اموال دولتی شده باشد، بنابراین در صورتی که فردی در بخش خصوصی، اموال غیردولتی را به صورت غیر مجاز تحت تملک خود قرار دهد، مرتکب جرم خیانت در امانت شده و بر اساس ماده ۶۷۴ مجازات می‌شود.

سوم آنکه، اموال مذکور باید حسب وظیفه در اختیار کارگزار قرار گرفته باشد و اگر فردی به نحوی از انحاء متصرف اموال دولتی شود، مشمول این ماده نخواهد شد. چهارم آنکه مرتکب، باید اموال را به نفع خود یا دیگری تصاحب کند و صرف استفاده غیر مجاز از اموال، بدون قصد تملک، اختلاس محسوب نمی‌شود. در

واقع در قوانین کیفری جمهوری اسلامی ایران استفاده غیر مجاز از اموال دولتی و اختلاس اموال دولتی، دو جرم متفاوت تلقی شده‌اند و مجازات متفاوتی دارند؛ به این معنی که اگر فرد، اموالی را که به اقتضای دولتی به وی سپرده شده است، به طور غیر مجاز مورد استفاده قرار دهد، اما قصد تملک آنها را نداشته باشد، مشمول عنوان متصرف غیر قانونی می‌شود و در نتیجه ماده ۵۹۸ ق.م.ا. در مورد وی اعمال می‌شود. اما اگر قصد تملک آنها را داشته باشد مختلس به شمار می‌رود. در حالی که بر اساس ماده ۱۷ کنوانسیون، استفاده غیر مجاز مترادف اختلاس تلقی شده است. علاوه بر مواد فوق، فصل ۱۳ ق.م.ا. با عنوان تعدیات مأموران دولتی نسبت به دولت، طی مواد ۵۹۸ تا ۶۰۳ جرم اختلاس را مورد بحث قرار داده است. ماده ۵۹۸ در واقع استفاده غیر مجاز از اموال دولتی را بدون قصد تملک آنها توسط کارکنان و مقامات دولتی مذکور در آن ماده و همچنین حیف و میل اموال دولتی را که منجر به تضییع وجوه و اموال دولتی می‌شود، جرم‌انگاری کرده است. (Iran's Self-assessment checklist, op.cit: 20)

ق.م.ا. یکی از متدوال‌ترین موارد اختلاس در دولت یعنی اختلاس در معاملات و مناقصات دولتی را از طریق ماده ۶۰۳، مورد بحث قرار داده است. در این ماده دریافت هرگونه وجهی، اعم از کمیسیون، حق الزحمه، حق‌العمل یا پاداش از سوی خود کارکنان و مقامات دولتی یا برای دیگری در داخل یا خارج از کشور... جرم‌انگاری شده است. در واقع، این ماده تأکید می‌کند که اگر سران، رهبران، مأموران دولت و سازمان‌های دولتی از جرایمی مانند اختلاس، رشوه خواری، حیف و میل اموال و سایر جرایم مذکور در ماده، در سازمان تحت نظارت و کنترل خود مطلع شوند ولی از گزارش‌دهی به مقامات صلاحیت‌دار قضایی یا اداری خودداری کنند، مرتکب جرم شده‌اند. (Ibid: 21) نکته‌ای که باید به آن توجه داشت این است که در ماده واحده «قانون مجازات تبانی در معاملات دولتی» مصوب ۱۳۴۸/۳/۱۹، عمل تبانی افراد عادی یا کارمندان و نمایندگان دولت در معاملات دولتی جرم‌انگاری شده است.

همان طور که می بینیم قوانین کیفری جمهوری اسلامی ایران بر خلاف جرم انگاری کمابیش موفق در بخش دولتی، در مورد جرم انگاری فساد در بخش خصوصی با خلأهای بسیار مواجه است. حال آنکه با توسعه روند خصوصی سازی و اجرای سیاست های اصل ۴۴ قانون اساسی در سال های اخیر، مبارزه با فساد در بخش خصوصی از اهمیت بسیاری برخوردار است. به همین دلیل به نظر می رسد زمان آن فرا رسیده باشد که قانون گذاران محترم به خلأهای قانونی مبارزه با فساد در بخش خصوصی نیز پردازند زیرا با گسترده شدن پیکره بخش خصوصی و چیرگی آن بر بخش دولتی، این بخش اهمیتی حیاتی یافته و جرم انگاری ارتشا و اختلاس در این بخش امری ضروری است.

۲-۱-۳. تطهیر عواید ناشی از جرم

«قانون مبارزه با پول شویی» در بهمن سال ۱۳۸۶ به تصویب مجلس و تأیید شورای نگهبان رسید. قبل از تصویب این قانون از یک سو، تنها اختفا و معامله و تحصیل اموال حاصل از سرقت موضوع ماده ۶۶۲ ق.م.ا. قرار می گرفت و در نتیجه اختفا و معامله عواید حاصل از جرایم دیگر، قابل تعقیب و پیگیری نبود. از طرف دیگر، بر اساس مواد ۱، ۳ و ۵ «قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری» مصوب سال ۱۳۶۷، مجرم علاوه بر مجازات حبس و جزای نقدی به رد اصل وجه یا مال ناشی از جرم محکوم می شد. بنابراین آنچه مورد حکم قرار می گرفت اموالی بود که به طور مستقیم حاصل از عمل مجرمانه بود و چنانچه مجرم در یک فرایند پول شویی، وجوه به دست آمده را به اموال دیگری تبدیل می کرد، دادگاه قادر نبود حکم به استرداد آن اموال را صادر کند اما با تصویب قانون مبارزه با پول شویی این خلأهای قانونی برطرف شد. مفاد ماده ۲ این قانون مشابه مفاد ماده ۲۳ کنوانسیون مبارزه با فساد است. از این رو می توان گفت دولت جمهوری اسلامی ایران با توجه به مفاد کنوانسیون به جرم انگاری این عمل پرداخته و خلأ قانونی موجود را در این زمینه برطرف کرده است. لازم به ذکر است که جرم انگاری

این جرم، خدشه‌ای به اصل صحت وارد نمی‌آورد زیرا در ماده ۱ این قانون تصریح شده است که اصل بر صحت معاملات است، مگر آنکه بر اساس مفاد این قانون خلاف آن ثابت شود. در ادامه به تشریح میزان انطباق قانون مبارزه با پول‌شویی با ماده ۲۳ کنوانسیون می‌پردازیم.

۱-۲-۱-۳. جرم‌انگاری تبدیل یا انتقال اموال حاصل از جرم

همان‌طور که ذکر شد بر اساس بند ۲ ماده ۲ قانون مبارزه با پول‌شویی، تبدیل، مبادله یا انتقال عوایدی به منظور پنهان کردن منشأ غیرقانونی آن با علم به اینکه به طور مستقیم یا غیرمستقیم ناشی از ارتکاب جرم بوده یا کمک به مرتکب به قصد اینکه وی مشمول آثار و تبعات قانونی ارتکاب آن جرم نشود، جرم محسوب می‌شود. بر اساس ماده ۳ این قانون، «عواید حاصل از جرم به معنای هر نوع مالی است که به طور مستقیم یا غیرمستقیم از فعالیت‌های مجرمانه به دست آمده باشد». ماده ۹ این قانون نیز مجازات‌هایی را برای دست‌اندرکاران پول‌شویی در نظر گرفته است. علاوه بر این، به منظور همکاری سازمان‌های مرتبط برای جمع‌آوری و تحلیل اخبار، اسناد و اطلاعات و دریافت گزارش و نیز به منظور ایجاد یک سیستم هوشمند برای شناسایی معاملات مشکوک و مبارزه با جرایم ناشی از پول‌شویی؛ «شورای عالی ضد پول‌شویی» به ریاست وزیر امور اقتصادی و دارایی و عضویت وزرای اقتصاد، اطلاعات، کشور و رئیس بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. ایجاد شده است. (Ibid: 22) علاوه بر این، به منظور سرکوب و مبارزه با پول‌شویی، یک کمیته ویژه مبارزه با پول‌شویی یا به عبارت دیگر یک واحد اطلاعاتی مالی در بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ایجاد شده است. (Ibid).

۲-۲-۱-۳. جرم‌انگاری تملک، تصرف یا استفاده از عواید حاصل از جرم

با مراجعه به بندهای الف، ب و ج ماده ۲ «قانون مبارزه با پول‌شویی»

در می‌یابیم که کسب، تغییر و اختفای عواید حاصل از جرم نیز به طور دقیق جرم‌انگاری شده است. همچنین ماده ۳ و ماده ۹ و سه تبصره آن، در خصوص جرم‌انگاری تملک، تصرف یا استفاده از عواید جرم نیز قابل استناد است. شایان ذکر است که مفاد مواد ۴۲ و ۴۳ ق.م.ا. درباره شرکا و معاونان جرم، در خصوص شرکا و معاونان جرایم مذکور در این قانون نیز اعمال می‌شود. (Ibid: 23)

۳-۲-۱-۳. جرایم قابل اسناد در تطهیر عواید ناشی از جرم

علاوه بر بندهای الف، ب و ج ماده ۲ «قانون مبارزه با پول‌شویی» که به تعریف جرم پول‌شویی می‌پردازد، ماده ۴ ق.م.ا. در خصوص ارتکاب قسمتی از جرم در ایران یا خارج از ایران نیز قابل توجه است. با استناد به مفاد این ماده می‌توان گفت اگر بخشی از روند تطهیر عواید ناشی از جرم در جمهوری اسلامی ایران رخ دهد و نتایجی در خارج از ایران به بار آورد یا بالعکس، این جرم به منزله جرمی است که در ایران واقع شده و در نتیجه، مقامات قضایی ایران صالح به رسیدگی به آن خواهند بود. مستفاد از ماده ۷ همان قانون اگر فردی ایرانی در خارج از ایران مرتکب جرم پول‌شویی شود و در ایران زندگی نکند، مطابق با قوانین جزایی جمهوری اسلامی ایران، محاکمه خواهد شد.

۳-۱-۳. ممانعت از اجرای عدالت

۳-۱-۳-۱. جرم‌انگاری تحریک، تهدید یا استفاده از زور برای ادای شهادت دروغ

بر اساس ماده ۶۵۰ ق.م.ا. شهادت دروغ در دادگاه نزد مقامات رسمی، جرم‌انگاری شده است. بر اساس ماده ۶۶۸ ق.م.ا. تهدید و اجبار به دادن نوشته، سند، امضا یا مهر کردن یا گرفتن سندی که متعلق به فرد مک‌ره است، جرم‌انگاری شده است. همچنین تهدید به قتل یا ضررهای نفسی، شرفی، مالی و تهدید به افشای سرّی نسبت به خود فرد یا بستگان وی اعم از اینکه به این

واسطه تقاضای وجه شده باشد یا خیر بر اساس ماده ۶۶۹ ق.م.ا. جرم‌انگاری شده است. (Ibid: 26) بنابراین همان‌طور که از مفاد مواد مذکور بر می‌آید، تهدید، ارباب و تحریک برای ادای شهادت دروغ، جرم‌انگاری شده و قوانین جمهوری اسلامی ایران در این زمینه تا حدی قادر به پاسخ‌گویی به توقعات کنوانسیون هستند.

۲-۳-۱-۳. جرم‌انگاری مداخله در اقدامات قضایی یا وظایف مأموران اجرای قانون

بند ب ماده ۲۵ کنوانسیون مقرر داشته که دولت‌های عضو، در زمینه جرم شناختن استفاده از زور، تهدید یا ارباب برای اخلال در اجرای وظایف رسمی یک قاضی یا مأمور اجرای قانون در ارتباط با ارتکاب جرایم موضوع کنوانسیون، در صورتی که عمداً ارتکاب یافته باشند، تدابیر تقنینی لازم را اتخاذ کنند. در این مورد مواد ۶۰۷ و ۶۶۸ ق.م.ا. تا حدودی در راستای این حکم کنوانسیون قرار دارند. بدین ترتیب که ماده ۶۰۷ ناظر به ایجاد اخلال در وظایف یک مأمور دولت است و ماده ۶۶۸ از لحاظ تهدید به منظور اخذ امتیاز و نوشته و سند از کارمند رسمی قابل ملاحظه است. علاوه بر این موارد، در ماده ۵۷۶ ق.م.ا. سوءاستفاده یا جلوگیری از اجرای اوامر کتبی دولتی یا اجرای قوانین مملکتی از سوی صاحب منصبان، مستخدمان و مأموران دولتی در هر رتبه و مقامی که باشند، جرم‌انگاری شده است. ماده ۵۷۷ ق.م.ا. نیز مقرر داشته در صورتی که مستخدمان و مأموران دولتی به طور عام، در غیر موارد حکمیت در اموری که در صلاحیت مراجع قضایی است دخالت کرده و با وجود اعتراض متداعیین و یا مقام قضایی رفع مداخله نکنند، مرتکب جرم شده‌اند.

۴-۱-۳. اعمال نفوذ در معاملات

در خصوص اعمال نفوذ در معاملات، ماده ۱۸ کنوانسیون، کشورهای عضو را

ملزم کرده است که تشویق در اعمال نفوذ کارمند عمومی و وعده دادن هرگونه امتیازی در این مورد را جرم محسوب کنند. در نظام حقوقی کشور ما «قانون مجازات اعمال نفوذ بر خلاف حق و مقررات قانونی» در تاریخ ۱۳۱۵/۹/۲۹ به تصویب رسیده است که طی مواد چهارگانه آن اشخاصی که به دعوی اعتبار و نفوذ نزد مراجع عمومی، دولتی و قضایی از دیگران وجوهی را مطالبه کرده یا از روابط خصوصی خود با مستخدمان مزبور سوءاستفاده کرده یا مستخدمانی که نفوذ اشخاص دیگر را در اقدامات و تصمیمات اداری خود تأثیر می‌بخشند، مجرم شناخته شده‌اند.

۵-۱-۳. دارا شدن غیر عادلانه

ماده ۲۰ کنوانسیون با عنوان کسب ثروت غیر مشروع، به دارا شدن غیر عادلانه مقامات دولتی نظارت دارد. در این خصوص در قوانین جمهوری اسلامی ایران «قانون مربوط به رسیدگی به دارایی وزرا و کارمندان دولت اعم از کشوری و لشکری و شهرداری‌ها و موسسات وابسته به آنها» مصوب ۱۳۳۷/۱۲/۱۹ قابل اشعار است اما به نظر می‌رسد هر چند که مفاد آن به نحو صریح یا ضمنی نسخ نشده اما این قانون جزء قوانین متروک است. به همین دلیل قانون‌گذاران محترم باید نسبت به وضع قانون در این مورد اقدامات لازم را اتخاذ کنند. به ویژه به این دلیل که همان‌طور که اشاره شد با توجه به برخی از اصول حقوقی نظام حقوقی ایران از جمله «اصل صحت»، «اصل برائت» و «اصل البینه علی من الدعی» مشکلاتی در این زمینه وجود دارد. نکته قابل توجه اینکه درباره مسئولان طراز اول کشور، بر اساس اصل ۱۴۲ قانون اساسی، رئیس قوه قضاییه به دارایی رهبر، رئیس جمهور، معاونان رئیس جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنان قبل و بعد از خدمت رسیدگی می‌کند تا برخلاف حق افزایش نیافته باشند؛ این اصل قانون اساسی تا حدی در راستای اهداف کنوانسیون قرار دارد. با این تفاوت که کنوانسیون مقامات دولتی را فارغ از جایگاه و سمتی که دارند مورد توجه قرار داده است.

۶-۱-۳. اختفای عواید ناشی از جرم

همان طور که ذکر شد ماده ۲۴ کنوانسیون به جرم‌انگاری اختفای عواید ناشی از جرم (به طور کلی) اختصاص داده شده است. اما در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران تنها اختفای عواید حاصل از سرقت به طور خاص در ماده ۶۶۲ ق.م.ا. جرم‌انگاری شده است. ضمناً در مورد اختفای اموال تاجر ورشکسته نیز اگر کسی عالماً تمام یا قسمتی از اموال تاجر را از میان ببرد یا مخفی کند، مشمول مجازات مقرر در ماده ۵۵۱ و ۵۵۳ قانون تجارت خواهد شد. در مورد سایر جرایم با خلأ قانونی مواجهیم اما همانطور که ذکر شد جرم‌انگاری این جرم، اختیاری است و از این حیث نمی‌توان اشکالی به نظام حقوقی کشورمان وارد کرد. اما با توجه به تأثیری که اختفای عواید جرم می‌تواند در مبارزه با فساد و کشف و ردیابی منشأ اموال به دست آمده از طریق فساد داشته باشد، جرم‌انگاری این جرم خالی از فایده نخواهد بود. برای مثال می‌توان به طور کلی اختفای عواید ناشی از جرم را طی ماده واحدی جرم‌انگاری کرد تا اختفای عواید حاصل از تمامی جرایم، جرم تلقی شود. به نظر می‌رسد این راهکار مناسب‌تر است تا اینکه ذیل تمام مقررات موجود در زمینه جرایم موضوع کنوانسیون، تبصره‌ای مبنی بر جرم‌انگاری عواید حاصل از آن جرم خاص اضافه شود.

۷-۱-۳. مسئولیت اشخاص حقوقی

جرایم پیچیده و شدید غالباً از طریق و یا تحت پوشش اشخاص حقوقی مثل شرکت‌ها، مؤسسات یا سازمان‌های خیریه رخ می‌دهند. ساختار پیچیده شرکت‌ها می‌تواند به نحو مؤثری مالکیت واقعی، مشتریان یا معاملات خاص مربوط به جرایم شدید، از جمله اقدامات فاسد جرم‌انگاری شده طبق کنوانسیون مبارزه با فساد را مخفی کند (بهره مند بگ نظر، ۱۳۸۷: ۱۲۷). بنابراین با توجه به امکان ارتکاب جرم توسط اشخاص حقوقی تنها راهی که می‌توان به وسیله آن، ابزار و حفاظ جرایم شدید را از بین برد، برقراری مسئولیت برای اشخاص حقوقی است. در توضیح باید

گفت مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی تا حدی می‌تواند تأثیر بازدارنده‌ای داشته باشد زیرا آسیب به شهرت و ضمانت اجراهای مالی بسیار پرهزینه است و نیز ممکن است عاملی شتاب‌دهنده برای مدیریت کارآمدتر و ایجاد ساختارهای نظارتی برای اطمینان از اجرای قانون باشد. ماده ۲۶ کنوانسیون مسئولیت اشخاص حقوقی را نیز مورد بحث قرار داده و مقرر کرده که مسئولیت اشخاص حقوقی می‌تواند کیفری، مدنی یا اداری باشد. متأسفانه در نظام حقوقی کشور ما به ندرت برای اشخاص حقوقی مسئولیت کیفری مستقیم پیش‌بینی شده است. به عنوان مثال ماده ۴ قانون مربوط به امور پزشکی، دارویی، مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴/۳/۲۹ مجازات تعطیل محل را که از مصادیق مجازات‌های بازدارنده موضوع ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی به شمار می‌آید، نسبت به همان مؤسسه پزشکی و دارویی قابل اعمال دانسته است. همچنین بر اساس ماده ۱۷ قانون تعزیرات حکومتی مصوب ۶۷/۱۲/۲۲ محکومیت به جزای نقدی، در شمار مجازات‌هایی قرار دارد که نسبت به اشخاص حقوقی مجری است. اما در اغلب موارد این مسئولیت بر عهده مدیران و نمایندگان قانونی اشخاصی حقوقی قرار گرفته است. در مورد مسئولیت‌های حقوقی و مدنی اشخاص حقوقی نیز ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹/۲/۷ و ماده ۱۸۴ قانون کار مصوب ۱۳۶۹/۸/۲۹ مجمع تشخیص مصلحت نظام، مسئولیت مدنی اشخاصی حقوقی را در مواردی پذیرفته است که خسارات وارد شده مستند به عمل مدیران و کارمندان نبوده و مربوط به نقص وسایل اداری و مؤسسات باشد.

۲-۳. موارد خلأ قانونی در راستای جرم‌انگاری فساد

با وجود اینکه در نظام داخلی جمهوری اسلامی ایران اکثر جرایم مذکور در کنوانسیون جرم‌انگاری شده‌اند اما جز مصادیق فساد که نیازمند جرم‌انگاری‌اند، مواردی در کنوانسیون پیش‌بینی شده که برای مبارزه مؤثر با فساد ضروری است در حالی که در قوانین کشورمان درباره آنها با خلأ قانونی مواجهیم. این موارد عبارتند از: عدم

جرم‌انگاری برخی از مصادیق رشا و ارتشا، حمایت از شهود و کارشناسان، ضمانت اجرای اعمال فساد، اعمال صلاحیت قضایی و قاعده مرور زمان که در سطور آتی به تشریح آنها می‌پردازیم.

۱-۲-۳. عدم جرم‌انگاری برخی از مصادیق رشا و ارتشا

متأسفانه رشوه‌خواری فعال و منفعل مقامات دولتی خارجی و مقامات سازمان‌های بین‌المللی عمومی در قوانین جمهوری اسلامی ایران پیش‌بینی نشده است. با توجه به اینکه دولت‌ها همواره با سازمان‌های بین‌المللی و مقامات دولتی خارجی سر و کار دارند و در این میان معاملات اقتصادی که احتمال پرداخت رشوه در آنها بیشتر است، بخش عمده‌ای از مراودات دولت‌ها را تشکیل می‌دهد و از آنجا که جمهوری اسلامی ایران در صدد ریشه‌کن کردن فساد است و به یک کنوانسیون بین‌المللی در خصوص مبارزه با فساد نیز پیوسته است، قانون‌گذاران محترم باید با در نظر گرفتن تعهدات خود در قبال کنوانسیون و مبارزه هر چه بهتر با فساد، همانطور که دریافت پورسانت در معاملات خارجی را جرم‌انگاری کرده‌اند، این موارد را نیز طی یک ماده واحد یا با درج در قوانین مربوط به مبارزه با رشا و ارتشا، جرم‌انگاری کنند.

۲-۲-۳- حمایت از شهود و کارشناسان

ماده ۳۲ کنوانسیون که وضع مقررات ناظر بر حمایت از شهود و کارشناسان را مورد تأکید قرار داده در قوانین ایران سابقه‌ای ندارد. بنابراین باید در راستای حمایت از اشخاص مذکور در مقابل تلافی یا تهدیدات بالقوه، رویه‌ها و تشریفات قانونی لازم در حقوق داخلی جمهوری اسلامی ایران پیش‌بینی شود. از جمله این موارد عبارتند از: عدم افشا یا محدودیت افشای اطلاعات مربوط به هویت این اشخاص یا فراهم کردن امکان ادای شهادت از طریق استفاده از فناوری ارتباطی مثل ویدئو، اینترنت و سایر وسایل ارتباطی مناسب.

۳-۲-۳- ضمانت اجرای اعمال فساد

بر اساس ماده ۳۴ کنوانسیون برای ضمانت اجرای اعمال فساد، باید متنی به تصویب قانون گذاران برسد که علاوه بر مجازات کیفری از حیث حقوقی نیز اعمال فساد و آثار حقوقی بر آن باطل و بی اثر شمرده شود. در قوانین ایران حکمی کلی در این باره وجود ندارد ولی می توان از مواد ۷، ۹، ۱۱ و ۱۲ و به ویژه ماده ۱۴ قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۳/۵/۱۷ و ماده ۲۰۲ اصلاحی قانون مالیات های مستقیم مصوب ۱۳۸۰/۱۱/۲۷ و مواد ۵۴۹ و ۵۵۱ و بند ۱ ماده ۵۵۴ و ۵۵۷ قانون تجارت و ماده ۹ قانون مجازات اسلامی و مواد ۱ و ۲ و تبصره ۲ و ۵ ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبان ارتشا و اختلاس و کلاهبرداری ناظر بر بطلان عمل و رد عین مال حاصل از جرم و لغو امتیاز گرفته شده، استفاده کرد.

۳-۲-۴. صلاحیت قضایی

ماده ۴۲ کنوانسیون به کشورهای عضو، توصیه کرده است در مواقعی که جرم علیه یا توسط تبعه آن کشور ارتکاب یافته، صلاحیت قضایی خود را بر جرایم احراز شده اعمال کنند. در حالی که بر اساس مقررات مربوط به صلاحیت قضایی جمهوری اسلامی ایران (مواد ۵ تا ۸ ق.م.ا.) اگر مرتکب جرم ایرانی نباشد و جرم در خارج از محدوده سرزمینی جمهوری اسلامی ایران وقوع یابد، صرف اینکه مجنی علیه، تبعه ایران باشد، موجبات صلاحیت محاکم داخلی جمهوری اسلامی ایران پدید نمی آید. بنابراین به نظر می رسد این موضوع باید به نحو مقتضی در مقررات مربوط به صلاحیت قضایی پیش بینی شود.

۳-۲-۵. قاعده مرور زمان

ماده ۲۹ کنوانسیون به دولت های عضو توصیه کرده است در صورت اقتضا در قوانین داخلی خود یک دوره بلند مدت مرور زمان جرم را برای آغاز رسیدگی به

جرایم موضوع این کنوانسیون و دوره مرور زمان طولانی‌تری را برای تعلیق مرور زمان مجازات در مواردی که مجرم ادعایی از اجرای عدالت گریخته است، پیش‌بینی و تعیین کنند در حالی که در جمهوری اسلامی ایران در مقررات مربوط به مرور زمان یعنی ماده ۱۷۳ قانون آیین دادرسی کیفری، تفاوتی بین جرائم اقتصادی و سایر جرائم وجود ندارد و قاعده به شکلی یکسان در خصوص کلیه جرائم اجرا می‌شود.

۴. اقدامات لازم برای اجرای مؤثر کنوانسیون

با الحاق جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل برای مبارزه با فساد، گام مهمی در راستای مبارزه بین‌المللی با فساد برداشته شد. این نکته زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که به یاد آوریم کشور ما یکی از قربانیان فساد در سطح کلان است. پس از فرار شاه و خاندان پهلوی میلیاردها دلار از سرمایه‌های کشور به خارج انتقال داده شد و تا کنون هیچ تلاش بین‌المللی موفقی برای استرداد این دارایی‌ها صورت نگرفته و کشورهایی که این اموال به آنها انتقال داده شده‌اند، در این زمینه همکاری مؤثری با جمهوری اسلامی ایران انجام نداده‌اند.

۴-۱. همکاری‌های بین‌المللی برای مبارزه با فساد

در ایران تاریخچه معاضدت قضایی متقابل با سایر کشورها در زمینه استرداد مجرمان، به چند دهه قبل برمی‌گردد. «قانون استرداد مجرمان» مصوب ۱۳۳۹/۲/۱۴، مبنایی حقوقی برای همکاری در زمینه استرداد مجرمان است که در سطور بعد به تشریح مشترکات آن با کنوانسیون می‌پردازیم.

۱-۱-۴. اتخاذ کنوانسیون مبارزه با فساد به عنوان مبنایی حقوقی برای همکاری در زمینه استرداد مجرمان

مستفاد از ماده ۱ «قانون استرداد مجرمان» از نقطه نظر جمهوری اسلامی ایران، استرداد مجرمان، هم بر اساس موافقت نامه های یک جانبه و هم بر اساس رفتار متقابل صورت می گیرد. سرانجام می توان گفت از آنجا که کنوانسیون سازمان ملل در زمینه مبارزه با فساد، تمام رویه های داخلی مقرر در اصل ۷۷ قانون اساسی را طی کرده است و بر اساس ماده ۴ قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران که هم اکنون در شمار قوانین لازم الاجرای کشور ما قرار داد، می توان این کنوانسیون را برای استرداد مجرمان و تسهیل کنندگان جرایم مذکور در کنوانسیون با سایر کشورهای که ترتیبات کنوانسیون را پذیرفته اند، به عنوان مبنایی حقوقی تلقی کرد.

(Iran's Self-assessment checklist, op.cit: 28)

۲-۱-۴. معاضدت قضایی

بند ۱۳ ماده ۴۶ کنوانسیون مبارزه با فساد، کشورهای عضو را به معرفی یک نهاد مرکزی برای دریافت تقاضاهای معاضدت قضایی متقابل موظف کرده است. متأسفانه در کشور ما چنین نهادی هنوز تشکیل نشده است اما اخیراً دفتر امور بین الملل قوه قضاییه به عنوان نهاد مسئول، تقاضاهای معاضدت قضایی متقابل را دریافت و آنها را به مقامات صالح انتقال می دهد. این تقاضاها معمولاً به وزارت امور خارجه ارسال می شوند. این وزارتخانه درخواست کشورهای متقاضی را از طریق مأموران جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور یا از طریق مأموران کشورهای متقاضی که در ایران اعتبارنامه دارند، دریافت می کند. (Ibid)

۲-۴. شیوه های بازیابی عواید حاصل از فساد در ایران

خوشبختانه، استرداد عواید ناشی از جرم در قوانین داخلی جمهوری اسلامی ایران اعم از قانون اساسی و قوانین عادی، مسبوق به سابقه است. دولت، قاضی، دادستان

و مقاماتی از این دست موظف شده‌اند اموال ناشی از جرم را به صاحب اصلی اموال بازگردانند. بنابراین شایسته است به تشریح نحوه استرداد اموال حاصل از جرم در قانون اساسی و قوانین عادی جمهوری اسلامی ایران بپردازیم.

۱-۲-۴. نحوه استرداد اموال حاصل از جرم در قانون اساسی

در قانون اساسی اصول ۱۴۲ و ۴۹ را می‌توان در ارتباط با بازیابی عواید حاصل از فساد تلقی کرد. اصل ۱۴۲ به مقامات رده بالا اختصاص دارد و اصل ۴۹ در مقام بیان حکم ثروت‌های به دست آمده از طریق ارتکاب جرم است که در ادامه به بررسی آنها خواهیم پرداخت.

۱-۱-۲-۴. احراز هویت مشتریان مؤسسات مالی

وقتی سخن از احراز هویت مشتریان مؤسسات مالی به میان می‌آید، اولین فکری که به ذهن خطور می‌کند بررسی دارایی‌های کارکنان رده بالای دولت است که با توجه به موقعیتی که دارند ممکن است از اموال دولتی سوءاستفاده کرده باشند و حساب‌های آنان مصون از تحقیق و تفحص باشد. کنوانسیون مبارزه با فساد به این مسئله توجه کرده و از دولت‌های عضو می‌خواهد بر حساب‌های مفتوحه توسط و یا از جانب مقامات کنونی یا پیشین دولتی و اعضای خانواده و وابستگان نزدیک آنها نظارت مستمر داشته باشند. اصل ۱۴۲ قانون اساسی نیز این مهم را از نظر دور نداشته و دارایی رهبر، رئیس جمهور و معاونان وی، وزیران و همسر و فرزندان آنان را قبل و بعد از دوره خدمت، قابل بررسی می‌داند تا به ناحق افزایش نیافته باشد.

۲-۱-۲-۴. اعاده ثروت‌های ناشی از جرایم مذکور در قانون اساسی

بر اساس اصل ۴۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دولت موظف است ثروت‌های ناشی از ربا، غصب، رشوه، اختلاس، سرقت، قمار، سوءاستفاده

از موقوفات، سوءاستفاده از مقاطعه‌کاری‌ها و معاملات دولتی و سایر موارد غیر مشروع را گرفته و به صاحب حق بازگرداند و در صورت مشخص نبودن صاحب حق به بیت‌المال بدهد. این حکم باید با رسیدگی و تحقیق و ثبوت شرعی به وسیله دولت انجام گیرد. ذکر عبارت «سایر موارد» در متن قانون می‌تواند تمام جرایم مذکور در کنوانسیون را در برگیرد و در نتیجه با استناد به این اصل می‌توان گفت اموال غیر مشروع حاصل از افعال مجرمانه و مفسدانه باید به صاحب اصلی آنها بازگردانده شود. در انتهای این اصل، این امر منوط به رسیدگی قضایی شده است. اگر جرم و مرتکب آن در ایران حضور داشته باشند، مفاد این اصل به راحتی قابل اجراست اما اگر دادگاه متبوع دولت خارجی حکم به مصادره اموال موجود در ایران را صادر و ابلاغ کند، دادگاه‌های انقلاب ایران بدون احراز تعلق اموال مزبور به اتباع یا دولت خارجی، نمی‌توانند حکم خارجی را به مرحله اجرا درآورند، مگر آنکه رأساً به آن رسیدگی و پس از احراز و اثبات مالک قانونی، اموال را به صاحب آن بازگردانند. در غیر این صورت یا در صورت بلاصاحب بودن مال، مطابق قانون تاسیس سازمان جمع‌آوری و فروش اموال تملیکی و اساس‌نامه آن، مصوب سال ۱۳۷۰ عمل خواهد شد. این درحالی است که بر اساس ماده ۵۴ کنوانسیون، دولت‌ها باید با رعایت قوانین داخلی خود، مقامات صالح خود را قادر به تنفیذ احکام مصادره خارجی کنند. نظر به اینکه با تصویب کنوانسیون مبارزه با فساد، این کنوانسیون در شمار قوانین داخلی ایران قرار گرفته است، می‌توان مفاد این کنوانسیون را در زمینه مصادره اموال، مبنایی برای همکاری‌های بین‌المللی قرار داد. علاوه بر این انعقاد موافقت‌نامه‌ها و معاهدات دو جانبه نیز در این باره می‌تواند راهگشا باشد.

۲-۴. نحوه استرداد اموال حاصل از جرم در قوانین عادی

علاوه بر تأکید به استرداد اموال حاصل از جرم در قانون اساسی، در قوانین عادی جمهوری اسلامی ایران از جمله ق.م.ا. و قانون آیین دادرسی کیفری نیز به

این امر تأکید شده است. بر اساس ماده ۹ تمام مجرمان، فارغ از عنوان مجرمانه مرتکب باید اموال حاصل از جرم را اگر موجود باشند عیناً و اگر موجود نباشند، مثل یا قیمت آن را به صاحبش بازگردانند و در صورت ایراد خسارت نیز، مسئول جبران خسارات وارد آمده هستند. ماده ۱۰ نیز دادستان یا بازپرس را موظف کرده است به تعیین تکلیف اموال کشف شده که از طریق ارتکاب افعال مجرمانه به دست آمده‌اند، بپردازد تا به صاحب اصلی آن مسترد شود.

۱-۲-۲-۴. احراز هویت مشتریان مؤسسات مالی

بر اساس ماده ۷ «قانون مبارزه با پول شویی» تمام اشخاص حقوقی اعم از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، بانک‌ها، مؤسسات اعتباری و مالی، شرکت‌های بیمه، بیمه مرکزی، صندوق‌های قرض الحسنه، بنیادها و مؤسسات خیریه و شهرداری‌ها موظف به شناسایی هویت مشتریان خود هستند و در صورتی که افتتاح حساب از سوی نماینده یا وکیل صورت گرفته باشد، احراز سمت و هویت نماینده و وکیل و اصیل در مواردی که قرینه‌ای بر تخلف وجود دارد، الزامی است. (Ibid: 29) علاوه بر این ارائه اطلاعات، گزارش‌ها، اسناد و مدارک مربوط به موضوع این قانون به شورای عالی مبارزه با پول شویی در چهارچوب آیین‌نامه مصوب هیأت وزیران و همچنین گزارش معاملات و عملیات مشکوک به مرجع ذی‌صلاحی که شورای عالی مبارزه با پول شویی تعیین می‌کند، از وظایف نهاد های مزبور است. به همین منظور وزیر امور اقتصادی و دارایی، آیین‌نامه‌ای را برای اجرای «قانون مبارزه با پول شویی» تهیه کرده که هم اکنون مراحل تصویب را گذرانده است و در مسیر اجرایی شدن قرار دارد. علاوه بر این، آیین‌نامه «مستند سازی گردش وجوه در کشور» به شماره ۳۹۳۹۵/هـ/۲۱۱۸۱۵/ت که از سوی هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۸۶/۱۲/۲۷ تصویب شده است، تأکید دارد که بانک مرکزی ایران موظف است به منظور مستند کردن گردش وجوه در سراسر کشور و همچنین شفاف‌سازی جریان

گردش وجوه در نظام بانکی، مالی و اعتباری، صندوق های قرض الحسنه و صرافی ها، اقدامات لازم را برای احراز هویت مشتری در خصوص تمام خدمات و اعمال بانکی انجام دهد. برای نیل به این هدف «دستور العمل احراز هویت مشتریان مؤسسات اعتباری» مصوب ۱۳۸۷/۵/۲۲ توسط بانک مرکزی تهیه و به تمام بانک ها و مؤسسات مالی اعلام شده است. در راستای دستور العمل مذکور، بانک ها، مؤسسات اعتباری غیر بانکی و سایر مؤسسات اعتباری از جمله صندوق های قرض الحسنه، مشارکت های اعتباری، صرافی ها و شرکت های اجاره دهنده، به نظارت بر وجوه پیچیده، بالا و غیر معمول حساب های مشتریان خود موظف اند. بر اساس آیین نامه مذکور به منظور تسهیل دسترسی به اطلاعات مشتریان و بررسی میزان صحت و سقم اسناد و اطلاعاتی که از سوی افراد ارائه شده است و شفاف سازی بانک مرکزی در عملیات بانکی، نظام اطلاعات جامع مشتریان از سوی بانک مرکزی راه اندازی شده است. (Ibid) علاوه بر این بر اساس ماده ۴ «قانون مبارزه با پول شویی» به منظور هماهنگ کردن دستگاه های ذی ربط در امر جمع آوری، پردازش و تحلیل اخبار، اسناد و مدارک، اطلاعات و گزارش های رسیده، تهیه سیستم های اطلاعاتی هوشمند، شناسایی معاملات مشکوک و به منظور مقابله با جرم پول شویی، شورای عالی مبارزه با پول شویی به ریاست و مسئولیت وزیر امور اقتصادی و دارایی و با عضویت وزرای بازرگانی، اطلاعات، کشور و رئیس بانک مرکزی تشکیل می شود.

۲-۲-۴. صدور دستور العمل در زمینه نحوه نظارت بر حساب های مشتریان

یکی از وظایف محول شده به شورای عالی مبارزه با پول شویی، هماهنگ کردن دستگاه های ذی ربط در امر نظارت بر موارد یاد شده در ماده ۴ «قانون مبارزه با پول شویی» است. بر اساس «آیین نامه مستندسازی گردش وجوه در کشور» به منظور مستند کردن گردش وجوه در کشور و شفاف سازی جریان

گردش وجوه، تمام عملیات بانکی مانند افتتاح هرگونه حساب، انجام هرگونه پرداخت و سپرده‌گذاری، هرگونه انتقال سرمایه، صدور چک و ... باید پس از احراز هویت مشتری صورت گیرد. این آیین‌نامه همچنین مؤسسات غیر بانکی و اعتباری را موظف می‌کند که علاوه بر احراز هویت مشتریان و اطمینان از صحت مدارک ارائه شده، گزارش‌های معاملات مالی را به مدت ده سال بایگانی کنند. این گزارش‌ها شامل اطلاعات مربوط به نوع معامله، میزان و نوع ارزش‌های خارجی، تاریخ معامله و طرفین آن، شماره حسابی که معامله از طریق آن صورت گرفته و مشخصات صاحب حساب است.

۳-۲-۲-۴. ممنوعیت ایجاد بانک‌هایی که فاقد حضور فیزیکی و وابستگی

به یک گروه مالی اند

بر اساس ماده ۱ «قانون تعدیل بازار غیر منسجم پولی» مصوب سال ۱۳۸۳، اشتغال در عملیات بانکی توسط اشخاص حقوقی یا حقیقی تحت هر عنوان و تأسیس و ثبت هر نهادی برای انجام عملیات بانکی بدون مجوز صادر شده از سوی بانک مرکزی ایران ممنوع است. از منظر این قانون، عملیات بانکی عبارت است از دلالتی بین تهیه‌کنندگان و متقاضیان وجوه و اعتبار به شکل دریافت وجه، سپرده‌گذاری، پیش پرداخت، اعطای وام و سایر تسهیلات و صدور اعتبارات الکترونیک و کارت‌های بدهی. بر اساس تبصره ۲ ماده ۱ قانون مذکور، سایر اشخاص حقیقی و حقوقی که بدون کسب مجوز از سوی بانک مرکزی ایران به عملیات بانکی اشتغال دارند، حداکثر ظرف یک ماه از تاریخ لازم الاجرا شدن این قانون، موظف به مراجعه به بانک مرکزی و کسب مجوزها و تسلیم اسناد لازم هستند. در غیر این صورت، بنا به تقاضای بانک مرکزی، مأموران انتظامی، فعالیت چنین اشخاصی را متوقف خواهند کرد. بر اساس ماده ۴ همین قانون، اشخاص حقوقی و حقیقی موضوع این ماده که ظرف شش ماه از تاریخ تصویب این قانون، از کسب مجوزهای لازم با نام فعلی یا هر عنوان مناسبی

خودداری کنند، بنا بر درخواست بانک مرکزی نمی‌توانند به فعالیت‌های خود ادامه دهند.

۴-۲-۲-۴. ایجاد نظام افشای مالی برای مقامات صالح

همانطور که ذکر شد به موجب ماده ۱۴۲ قانون اساسی، دارایی‌های مقامات رده بالای جمهوری اسلامی ایران قابل بررسی است. علاوه بر این بر اساس تبصره ۱ ماده ۱۸۸ قانون دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب سال ۱۳۷۸ و بندهای الحاقی به آن در سال ۱۳۸۵، شرایط انتشار نام برخی از مجرمان بدین شرح است: در مورد جرایمی که عواید حاصل از آنها صد میلیون ریال یا بیشتر باشد، در صورت محکومیت قطعی فرد مجرم به اختلاس، ارتشا، مداخله، تبانی یا دریافت پورسانت در معاملات دولتی، اخلال در نظام اقتصادی کشور، سوءاستفاده از قدرت به منظور کسب منفعت برای خود یا دیگری، جرایم مالیاتی، قاچاق کالا و ارز خارجی و به طور کلی هر جرمی علیه حقوق مالی دولت، خلاصه‌ای از رأی، شامل ویژگی‌های مجرم، موقعیت یا عنوان وی، جرایم ارتكابی و نوع و میزان مجازات، به خرج وی در جرایم کثیرالانتشار و عندالاقضاء یک روزنامه محلی، منتشر خواهد شد. با استناد به ماده ۱۰ قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران، کنوانسیون مبارزه با فساد می‌تواند مبنایی باشد برای ارائه دادخواست به منظور بررسی و بازگرداندن عواید حاصل از جرم در دادگاه‌های ایران. در نتیجه در صورت تقاضای یک مقام صلاحیت‌دار خارجی، مقامات قضایی جمهوری اسلامی ایران می‌توانند بررسی لازم را انجام داده و نتایج آن را به کشور متقاضی اعلام کنند. (Ibid: 33) علاوه بر موارد فوق، بر اساس ماده ۱۱۱ قانون آیین دادرسی کیفری اموال مسروقه و اشیایی که به واسطه ارتكاب جرم تحصیل شده یا هر مالی که در جریان تحقیقات توقیف شده است، باید به دستور قاضی به کسی که مال از او به سرقت رفته یا اخذ شده مسترد شود، مگر اینکه تمام یا بخشی از آن برای انجام تحقیقات ضروری

باشد که در صورت رفع ضرورت باید به دستور قاضی مسترد شود.

۳-۴. ساز و کارهای استرداد اموال از طریق همکاری‌های بین‌المللی در امر مصادره از آنجا که فساد امروزه به یک مسئله بین‌المللی تبدیل شده و مرزهای کشورها را درنوردیده است، همکاری‌های بین‌المللی در زمینه استرداد اموال امری ضروری به نظر می‌رسد. به همین دلیل در این مقاله به بررسی ساز و کارهای استرداد اموال از طریق همکاری‌های بین‌المللی در زمینه مصادره اموال حاصل از فساد می‌پردازیم.

۱-۳-۴. امکان تنفیذ حکم مصادره صادر شده از دادگاه دیگر کشورها احکام قضایی صادر شده از سوی دادگاه‌های خارجی بر اساس ماده ۱۶۹ قانون اجرای احکام مدنی مصوب سال ۱۳۵۶ و ماده ۹۷۲ قانون مدنی، با رعایت شرایط مقرر، لازم الاجرا هستند. علاوه بر این، برای اجرای احکام داوری خارجی، قانون مربوط به الحاق جمهوری اسلامی ایران به «کنوانسیون شناسایی و اجرای احکام داوری خارجی» مصوب ۱۰ آوریل ۲۰۰۱ در نیویورک^۱ قابل اجراست. علاوه بر این، ماده ۱۲ «قانون مبارزه با پول‌شویی» مقرر می‌دارد «در مواردی که بین دولت جمهوری اسلامی ایران و سایر کشورها قانون معاضدت قضایی و اطلاعاتی در امر مبارزه با پول‌شویی تصویب شده باشد، همکاری طبق شرایط مندرج در توافق‌نامه صورت خواهد گرفت». با توجه به اینکه احکام مربوط به مصادره اموال ممکن است مشمول احکام کیفری باشند و اجرای احکام کیفری ماهیت درون سرزمینی دارد، می‌توان چنین استنباط کرد که کنوانسیون از کشورهای عضو می‌خواهد امکان تنفیذ احکام کیفری صادر شده از سوی محاکم خارجی را در خصوص مصادره اموال کنوانسیون فراهم آورند. برای تحقق این امر، هم می‌توان به انعقاد موافقت‌نامه معاضدت قضایی خاص مبادرت کرد و هم می‌توان خود کنوانسیون را مبنا قرار

1 Convention on Recognition and execution of Foreign Arbitration Awards, New York. 10 April 2001.

داد. بر اساس بند ۱ ماده ۵۴، مراجع داخلی را باید قادر کرد به احکام صادره دادگاه‌های یک کشور دیگر از اعضای کنوانسیون رسمیت ببخشند. نکته‌ای درباره این قانون وجود دارد و آن اینکه ارجاع به یک حکم صادره خارجی در این بند را می‌توان به نحو گسترده‌ای تفسیر کرد که شامل رسیدگی به مصادره پولی نیز بشود اما نمی‌توان به گونه‌ای از آن برداشت کرد که شامل اجرای الزام‌آور حکم صادر شده از سوی دادگاهی شود که دارای صلاحیت کیفری نیست (بهره‌مند بگ نظر، ۱۳۸۷: ۲۸۶). جزء ب بند ۱ ماده ۵۴ را نیز مبنی بر قادر ساختن مراجع داخلی به صدور حکم مصادره مالی که منشأ خارجی دارد، باید چنین تفسیر کرد که تعهد مذکور در این مقررات با دادرسی کیفری انجام می‌شود که می‌تواند منتهی به احکام مصادره شود (همان).

۲-۳-۴. مصادره اموال دارای منشأ خارجی

بر اساس قوانین جمهوری اسلامی ایران دادگاه‌ها می‌توانند در چهارچوب صلاحیت قضایی و قوانین مربوطه، نسبت به صدور قرار مصادره اموال یا استرداد آنها به افراد ذی‌نفع اقدام کنند. همچنین بر اساس ماده ۹ «قانون مبارزه با پول‌شویی» که بخشی از قوانین کیفری ایران است، «مرتکبان جرم پول‌شویی علاوه بر استرداد درآمد و عواید حاصل از ارتکاب جرم، مشتمل بر اصل و منافع حاصل (و اگر موجود نباشد، مثل یا قیمت آن) به جزای نقدی به میزان یک چهارم عواید حاصل از جرم محکوم می‌شوند که باید به حساب درآمد عمومی نزد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران واریز شود».

۳-۳-۴. مصادره اموال حاصل از فساد بدون وجود محکومیت کیفری

در این زمینه می‌توان به ماده ۱۰ ق.م.ا. در صورت قرار منع تعقیب یا موقوف شدن تعقیب اشاره کرد. بر اساس این ماده، بازپرس یا دادستان در صورت صدور قرار منع تعقیب یا موقوف شدن تعقیب باید تکلیف اشیا و اموال کشف شده را که

دلیل یا وسیله جرم بوده یا از جرم تحصیل شده یا حین ارتکاب، استعمال و یا برای استعمال اختصاص داده شده است، تعیین کند تا مسترد یا ضبط و معدوم شود.

۴-۳-۴. انسداد یا توقیف اموال از طریق صدور قرار انسداد یا توقیف اموال همکاری بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران در زمینه معاضدت قضایی مبتنی بر موافقت‌نامه‌های دو جانبه یا کنوانسیون‌های بین‌المللی و همچنین در چارچوب رفتار متقابل امکان‌پذیر است. در نتیجه، مقامات صلاحیت‌دار داخلی می‌توانند به تقاضای مقامات صالح دادگاه‌های خارجی به صدور قرار توقیف یا انسداد اموال بپردازند.

۴-۴. استرداد و تعیین تکلیف اموال

پس از مصادره اموال حاصل از فساد از طریق همکاری‌های بین‌المللی، نوبت به استرداد اموال و تعیین تکلیف نهایی آنها و بازگرداندن اموال به صاحبان حق می‌رسد. در ادامه به تشریح جزئیات این موارد می‌پردازیم.

۴-۴-۱. تعیین تکلیف اموال مصادره شده

بر اساس قوانین کیفری جمهوری اسلامی ایران، وقتی که جرمی رخ می‌دهد، اموال حاصل از آن جرم باید به طرفی که متحمل ضرر شده است، بازگردانده شوند. (Iran's Self-assessment checklist, op.cit: 41) در تأیید این مدعا مفاد ماده ۱۰ ق.م.ا. قابل اعمال است. باید گفت مسائل مربوط به استرداد اموال در جرایم منجر به اختلاس، کلاهبرداری و تصرف غیر مجاز در اموال دولتی نیز قانون تشدید مجازات مرتکبان ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری، تکرار و تأکید شده است. (Ibid).

۲-۴-۴. استرداد اموال مصادره شده بنا بر تقاضای یک کشور دیگر
وقتی کشور دیگری ادعا می کند در اموال مصادره شده در یک کشور دیگر
ذی حق است، می توان وی را طرف ثالثی تلقی کرد که خواهان ورود به دعوا است.
در این خصوص بر اساس ماده ۱۳۰ قانون آیین دادرسی مدنی «هرگاه شخص
ثالثی در موضوع دادرسی اصحاب دعوی اصلی برای خود مستقلاً حقی قائل باشد
یا خود را در محق شدن یکی از طرفین، ذی نفع بداند، می تواند تا وقتی که ختم
دادرسی اعلام نشده، وارد دعوا شود؛ چه رسیدگی در مرحله بدوی باشد و چه در
مرحله تجدیدنظر. در این صورت نام برده باید دادخواست خود را به دادگاهی که دعوا
در آنجا مطرح است تقدیم و در آن منظور خود را به طور صریح اعلان کند». بر
اساس ماده ۱۳۵ همین قانون «هریک از اصحاب دعوا که جلب شخص ثالثی را
لازم بداند، می تواند تا پایان جلسه اول دادرسی، جهات و دلایل خود را اظهار کرده
و ظرف سه روز پس از جلسه با تقدیم دادخواست، جلب او را از دادگاه درخواست
کند؛ چه دعوا در مرحله نخستین باشد و چه در مرحله تجدیدنظر». ماده ۴۱۷ نیز
هر گونه خلل به حقوق شخص ثالث را در دعوا مورد نظر قرار داده و بر اساس آن
«اگر در خصوص دعوایی، رأیی صادر شود که به حقوق شخص ثالث خللی وارد آورد
و آن شخص یا نماینده او در دادرسی که منتهی به رأی شده است به عنوان اصحاب
دعوا دخالت نداشته باشد، می تواند نسبت به آن رأی اعتراض کند».

۳-۴-۴. استرداد اموال مصادره شده بر اساس ماده ۵۵ کنوانسیون مبارزه با
فساد

ماده ۵۵ کنوانسیون ناظر بر همکاری های بین المللی در زمینه مصادره اموال
است. برای تحقق این مهم مواد ۳۱۰ تا ۳۱۶ قانون آیین دادرسی مدنی قابل
اعمال اند. بر اساس ماده ۳۱۰ قانون ا.د.م در اموری که تعیین تکلیف آن فوریت دارد،
دادگاه به درخواست ذی نفع، برابر مواد زیر دستور موقت صادر می کند؛ چنانچه اصل
دعوا در دادگاهی مطرح باشد مرجع درخواست دستور موقت، همان دادگاه خواهد بود

و در غیر این صورت مرجع درخواست، دادگاهی است که صلاحیت رسیدگی به اصل دعوا را دارد. بر اساس ماده ۳۱۲ «هرگاه موضوع درخواست دستور موقت، در مقر دادگاهی غیر از دادگاه‌های یادشده در ماده قبل باشد، از آن دادگاه درخواست دستور موقت می‌شود، اگرچه صلاحیت رسیدگی به اصل دعوا را نداشته باشد». با توجه به ماده ۳۱۳ درخواست دستور موقت ممکن است کتبی یا شفاهی باشد. درخواست شفاهی در صورت مجلس قید و به امضای درخواست‌کننده می‌رسد. ماده ۳۱۴ نیز می‌گوید: «دادگاه برای رسیدگی به امور فوری، روز و ساعت مناسبی را تعیین و طرفین را به دادگاه دعوت می‌کند. در مواردی که فوریت کار اقتضا کند می‌توان بدون تعیین وقت و دعوت از طرفین و حتی در اوقات تعطیل یا در غیر محل دادگاه به امور یاد شده رسیدگی کرد». با نظر به ماده ۳۱۵ تشخیص فوری بودن موضوع درخواست با دادگاهی است که صلاحیت رسیدگی به درخواست را دارد. بنا بر ماده ۳۱۶ دستور موقت ممکن است دایر بر توقیف مال یا انجام عمل و یا منع از امری باشد. (Ibid: 42- 43)

۴-۴-۴. انعقاد موافقت‌نامه درباره تعیین تکلیف نهایی اموال مصادره شده جمهوری اسلامی ایران همواره توجه ویژه‌ای به توسعه همکاری‌های حقوقی در مسائل مدنی و کیفری با کشورهای دیگر داشته و اقدامات شایان توجهی را در زمان عضویت در کنوانسیون‌های چندجانبه و موافقت‌نامه‌های دو جانبه انجام داده است. ایران تا کنون با ۱۹ کشور ۲۷ موافقت‌نامه در خصوص معاضدت قضایی امضا کرده است. ۷ موافقت‌نامه نیز امضا شده و در نوبت تصویب‌اند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که این همکاری‌ها در زمینه تعیین تکلیف نهایی اموال مصادره شده نیز می‌تواند مصداق داشته باشد.

نتیجه‌گیری

مشکلات موجود بر سر راه استرداد عواید ناشی از فساد در جمهوری اسلامی ایران کمابیش مشابه مشکلات موجود در سایر کشورهای در حال توسعه است. ضعف در همکاری‌های بین‌المللی و فساد مقامات مسئول از جمله عواملی هستند که مانع ریشه‌کن شدن این پدیده مذموم می‌شوند. فساد، پدیده‌ای است که در ایران، همه اقشار جامعه از آن رنج می‌برند و با آنکه دولت، مدام از مبارزه با فساد و تلاش برای معرفی مفسدان اقتصادی دم می‌زند، هنوز آن‌طور که باید و شاید، توقعات موجود در سطح داخلی و بین‌المللی برآورده نشده است و بر اساس آمار منتشر شده از سوی مجامع بین‌المللی، کشور ما همچنان در زمره فاسدترین کشورها از لحاظ فساد مالی و اداری است. (www.transparency.org)

برای ریشه‌کردن فساد در سطح داخلی که خود زمینه‌ساز مبارزه با فساد در سطح بین‌المللی است، دولت‌ها باید تمام تلاش خود را به کار ببرند تا با بررسی دقیق مفاد کنوانسیون به تشخیص نیازهای داخلی خود پرداخته و در صورت مشاهده نقصان در قوانین عادی یا اساسی، با قانون‌گذاری دقیق، خلأهای قانونی موجود را رفع کنند. در این باره باید توجه داشت که متن کنوانسیون نیز عاری از کاستی نیست و دولت‌ها باید در هنگام قانون‌گذاری، به این کاستی‌ها توجه کرده به مفاد کنوانسیون بسنده نکنند. در کشور ما حداقل از جانب دولت، اراده سیاسی لازم برای مبارزه با فساد شکل گرفته است اما دولت توان لازم برای مبارزه با مفسدان اقتصادی را ندارد. برای مثال دولت هشتم از آغاز فعالیت خود، قصد افشای نام مفسدان اقتصادی را داشت اما این مهم هنوز جامه عمل نپوشیده است. به هر روی فساد، پدیده‌ای خلق‌الساعه نیست تا بتوان یک‌باره آن را از بین برد و برای ریشه‌کن کردن آن علاوه بر عزم راسخ دولت و ملت، به یک روند زمانی نسبتاً طولانی نیاز است. ایجاد شورای مبارزه با پول‌شویی، تصویب قانون عدم پرداخت وجه نقد بیش از صد و پنجاه هزار ریال که به کنترل گردش مالی و در نهایت مبارزه با پول‌شویی می‌انجامد، از جمله اقداماتی است که در سال‌های اخیر در زمینه مبارزه با فساد صورت گرفته است. متأسفانه کشور ما تجربه خروج میلیاردها ریال از ثروت‌های ملی را توسط خاندان پهلوی

دارد. اوایل انقلاب اسلامی ایران اقداماتی برای استرداد این اموال صورت گرفت اما به دلیل ضعف در گردآوری اسناد و مدارک موجود و ضعف حقوقی ناشی از تأثیرات پس از انقلاب، متأسفانه جمهوری اسلامی ایران در اقامه دعوا شکست خورد و این پرونده اعتبار امر مختومه یافت. امروزه علی‌رغم استقرار یک نظام مردمی، هنوز هم مفسدان، نظام اقتصادی را متزلزل می‌کنند. در برخی موارد هم پس از تاراج اموال عمومی، به خارج از کشور می‌گریزند. در این خصوص نیز همکاری‌های بین‌المللی می‌توانند عامل مهمی در مبارزه با فساد باشند. زیرا از این طریق برخی از مناطق جهان، دیگر بهشت امنی برای مفسدان نخواهند بود. همکاری‌های بین‌المللی همچنان که از مفاد کنوانسیون بر می‌آید، محدود به استرداد مجرمان نیست بلکه مبادله اطلاعات، معاضدت قضایی متقابل و انجام تحقیقات مشترک از دیگر موارد همکاری بین دولت‌ها است که می‌تواند به مبارزه با فساد کمک شایان توجهی برساند. اکنون که کنوانسیون مبارزه با فساد تصویب شده و اقدامات داخلی متناسبی چه در خصوص تصویب قوانین و چه در زمینه اقدامات عملی صورت گرفته است، مسئولان می‌توانند از فرصت‌های به دست آمده از طریق این کنوانسیون بهره‌جویند و راه را بر مفسدان ببندند.

منابع و مأخذ

بهره‌مند بگ‌نظر، حمید (۱۳۸۷). رهنمودهای تقنینی جهت اجرای کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
موسوی، سید فضل‌الله و موسوی، سید مهدی (زمستان ۱۳۸۷). بررسی الحاق جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد از نگاه مصلحت، فصلنامه حقوق و مصلحت، شماره ۱.

روزنامه رسمی، ۱۳۸۶/۸/۲۹، شماره ۱۸۲۷۱.

Iran's Self-assessment checklist on the implementation of the United Nation Convention against Corruption (2009). United Nation Office of Drugs and Crime.

[Http://www.Trancparency.org](http://www.Trancparency.org)

[Http://www.rajaneews.com/news345373?=8.html](http://www.rajaneews.com/news345373?=8.html)

[Http://www.rajaneews.com/news/?5226.html](http://www.rajaneews.com/news/?5226.html)

[Http://www.iran-tejarat.com/news/cat11/news2899.html](http://www.iran-tejarat.com/news/cat11/news2899.html)

[Http://www.kayhannews.ir](http://www.kayhannews.ir)

<http://www.iribnews.ir/MainContent.aspx>

[Http://www.mrclib.majlis.ir/scripts/parsweb/parsw.exe/searchtext=4.html](http://www.mrclib.majlis.ir/scripts/parsweb/parsw.exe/searchtext=4.html)